

Ибрахим Кемура

МУСЛИМАНСКО КУЛТУРНО-ПРОСВЈЕТНО ДРУШТВО »НАРОДНА УЗДАНИЦА« У УСЛОВИМА ШЕСТОЈАНУАРСКЕ ДИКТАТУРЕ

Криза унутрашњег друштвено-политичког система Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, евидентна од самог настанка Краљевине, нарочито је дошла до изражаја током 1927. и 1928. године. Процес разарања и деградације демократије и парламентарних установа Краљевине СХС и формално је окончан 6. јануара 1929. године, када је краљ Александар навео режим монархо-диктатуре. Низом аутократских наредби, одлука и закона укинута је Видовдански устав, распуштена Народна скупштина и забрањен рад свих политичких странака, а власт пренесена на краља и њему подређену државну управу.¹⁾

Под ударом нових мјера које је навео режим, посебно санкција допуњеног Закона о заштити државе, по коме се забрањују све политичке странке које имају вјерско или племенско обиљежје, нашла се и Југославенска муслиманска организација (ЈМО). И након њеног распуштања владајући кругови шестојануарског режима и даље су систематски радили на разбијању јединства дотадашњег вођства Југословенске муслиманске организације, које је провођено потискивањем њених присталица са свих значајнијих мјеста у политичком и јавном животу и њиховом замјеном личностима које су уживале пуно повјерење режима.²⁾

Мјере које је режим подузео на сузбијању утицаја Југославенске муслиманске организације и разбијања њене организације обухватиле су и културно-просвјетно друштво »Народну узданицу«, које је дотада

1) Недим Шарац, *Успостављање шестојануарског режима*. »Свјетлост«, Сарајево 1975, стр. 150.

2) Атиф Пуриватра, *Југославенска муслиманска организација у политичком животу Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*. »Свјетлост«, Сарајево 1977, стр. 300, 302.

представљало једну од полуга, односно специфичних форми дјеловања Југославенске муслиманске организације. Из тих разлога и рад друштва »Народне узданице« у периоду шестојануарског режима одвијао се под веома неповољним и тешким условима. Као Друштво које је 1923/24. године основано на потицај и од стране Југославенске муслиманске организације, оно је изазивало подозрење носилаца власти и у појединим фазама претходног периода, те је дијелило судбину и третман коју је имала и Југославенска муслиманска организација. Међутим, то је нарочито дошло до изражаја у периоду диктатуре, када водство Југославенске муслиманске организације покушава своје прикривене политичке дјеловање остварити преко организација овог друштва. Већ на скупштини Друштва 1929. године, у Управни одбор »Народне узданице« ушло је неколико бивших посланика и истакнутих присталица Југославенске муслиманске организације. Тада је за предсједника изабран Едхем Мулабдић, потпредсједника Исмет Гавраикапетановић, бивши посланици ЈМО, а у одбор су ушли и други ранији активисти ЈМО: Авдо Салихбеговић, Едхем Бичакчић, Салих Баљић и други.³⁾ У дотадашњим одборима »Народне узданице« нису тако видно били заступљени прваци ЈМО. Њихова активизација у »Народној узданици« након забране рада ЈМО, очито је указивала на тенденцију политизације овог друштва и његовог кориштења као средства преко којег ће се и даље одржавати политички утицај на муслиманске масе.

У реаговањима на то и остале испољене политичке намјере вођство ЈМО, уз истовремено стварање климе неповјерења према »Народној узданици« и ометања њеног рада, знатног удјела имале су и руководеће структуре и личности око »Гајрета«, иначе политички противници бивше ЈМО. Њихов политички утицај, који је у шестојануарском периоду видно ојачао, у знатној је мјери утицао на расположење и однос режима према друштву »Народна узданица«. Оцјене и мишљења о »Народној узданици« Главни одбор »Гајрета« изразио је 8. јула 1929. године у једној представи упућеној предсједнику министарског савјета, односно министру унутрашњих дјела генералу Петру Живковићу, у којој су личности око »Народне узданице« политички квалификоване као противници тадашњег режима. Према наводима у овој представи, друштво »Народна узданица« служила је само као параван бившим вођама ЈМО да и даље политички дјелују међу Муслиманима, вјешто се користећи организацијом овог Друштва. Истовремено је сугерисано највишим властима да се законским мјерама сузбије ова активност. Са садржином ове представке упознат је велики жупан сарајевске области, ради подузимања одговарајућих мјера.⁴⁾

Ове оптужбе на рачун »Народне узданице«, односно вођства бивше ЈМО, нису биле без основа. Наиме, измјена у називу друштва »Гајрет«

3) Народна узданица – Календар за годину 1935. Сарајево 1934, стр. 158.

4) Архив Босне и Херцеговине (даље АБХ), Краљевска банска управа дринске бановине (даље: КБУДБ), Пов. Д. З. 1689/30, пов. бр. 2160/29.

којом је оно добило српску националну ознаку, а до чега је дошло на скупштини овог друштва 7. јула 1929. године, назвала је негодовање и незадовољство не само међу већином његових чланова него и шире.⁵⁾ Негативна реакција на овај потез групе првака »Гајрета« вјешто је користило вођство забрањене ЈМО као згодну прилику да развијањем акције окупљања око друштва »Народне узданице« сачува и врши и даље свој политички утицај на Муслимане. Према сазињима до којих су дошли органи власти, ЈМО се у остваривању тога циља користила двоструком тактиком: а. пропагандном међу муслиманским масама истицати да је друштво »Гајрет« усвајањем српског имена у свом називу постало српско друштво, с циљем да Муслимане преведе у православље. При томе, код најширих муслиманских маса иступати са паролама да ни Срби нису национално свјеснији од Муслимана, пошто не разликују вјеру од нације, него их идентификују. Консеквентно томе, Муслиманима је једино мјесто у друштву »Народне узданице«. Главни заговорач ове концепције био је др Халид Храсница; б. што више чланова »Народне узданице«, односно ЈМО уписати као фиктивне чланове »Гајрета« како би добили већину у том Друштву и на тај начин створили услове за обарање садашње Гајретове управе редовним путем, тј. на скупштини. При томе се рачунало на придобијање и сарадњу свих оних личности у »Гајрету« које су отворено изражавале своје неслагање с тада најутицајнијим људима у »Гајретовој« управи. То се односило, прије свега, на противнике прорезимске струје – Шукрију Куртовића и дотадашњег председника »Гајрета« инг. Хајдара Чекуру и њихове истомишљенике. Претпостављало се да ће се уз њихово ангажовање придобити и већина муслиманске интелигенције.⁶⁾ У остваривању ове тактике нарочито су се активирали чланови бивше демократске и Југослаvensке муслиманске организације.⁷⁾ Појачаном и будином контролом подручних органа власти, евидентирана је и конкретна примјена наведених метода, која се спроводила на терену. Због примјене наведене тактике, полицијској истрази и саслушању био је подвргнут и Фехим Спахо, комесар обласног одбора сарајевске области, брат др Мехмеда Спахе. Наиме, Фехим Спахо је у Горажду, гдје се налазио на службеном путу, алудирајући на усвојено српско национално обиљежје »Гајрета« изјавио да »иема Српства без крсице славе«, па је аналогно томе и друштво »Гајрет« добило не само национално него и православно обиљежје. На саслушању у полицији Спахо је своје становиште образлагао тиме да је он, у ствари, оспоравао оправданост племенских назива, залажући се за југославенство какво је заговарао шестојануарски режим.⁸⁾ Појаве интензивирања рада у »Народној узданици« забиљежене су нарочито у Вишеграду, гдје је отворену

5) Ибрахим Кемура, Улога »Гајрета« у друштвеном животу Муслимана Босне и Херцеговине (1903–1941), »Веселин Маслеша«, Сарајево 1986, стр. 189–197.

6) АБХ, КБУДБ, Пов. Д. З. 1689/30, Пов. бр. 1119/29.

7) Исто

8) И. Кемура, н. д. стр. 196.

акцију против »Гајрета« водио Абдулах Шета, студент права у Београду. На његову иницијативу одржан је састанак с циљем да се оснује пододбор »Народне узданице«. Као основни мотив за оснивање пододбора »Народне узданице«, у изјави коју је дао на саслушању у полицији, Шета је навео незадовољство прокламованим »Гајретовим« националним курсом, пошто »међу муслиманима има и Срба и Хрвата и оних који су против сваког националног назива па било то српско или хрватско.«⁹⁾ Иначе, према записнику са саслушања Шета је био члан бивше ЈМО, док се у националном погледу декларисао као Србин и био активан члан »Гајрета«. Ово није био усамљен случај. Срески начелник у Вишеграду извјестио је више инстанце о дјеловању и активностима поједнаца на оживљавању рада »Народне узданице«. Посебно је истакнуто дјеловање оних који су формално били учлањени у друштво »Гајрет«, док су стварно радили за »Народну узданицу«. Тако се наводи Омер Јукић, возовођа, који је, иако члан »Гајрета«, уписао у »Народну узданицу« 13 службеника са жељезнице. Овај ревносни начелник извјештава даље да је за све оне државне службенике који раде за »Народну узданицу« индиректно ставио до знања надлежним »да би филијала могла бити без сличних службеника«. За наведеног Омера Јукића препоручује да се, поред полицијске казне, премјести на неку од споредних пруга у Србији.¹⁰⁾

Поред наведеног, коришћење Друштва у развијању политичке акције и одржавања контакта бивших вођа ЈМО са муслиманским масама видљиво је по њиховом учешћу у разним манифестацијама овог друштва. Најпогодније форме за такво дјеловање биле су забаве, а нарочито теферичи гдје се окупљао велики број људи и присталица ЈМО.¹¹⁾ И у другим сличним приликама присуство истакнутих лидера ЈМО имало је политичко обилежје. Тиме се настојало, првенствено личним контактима, сачувати повјерење и симпатије муслиманских маса. Ту тактику вођа ЈМО потврђују и бројни извјештачи подручних органа власти (Кнсељак, Фојница), гдје су на манифестацијама »Народне узданице« учествовали др М. Спахо, др Ш. Бехмен, др Х. Храсница, И. Гавранкапетановић и други.¹²⁾

Све ове доста бојажљиве и млаке покушаје политичке активизације ЈМО преко организација »Народне узданице« режим је настојао сузбити и онемогућити поштреном контролом над радом Друштва, служећи се

9) Исто, стр. 195

10) АБХ, КБУДБ, Пов. Д. З. 1689/30

11) Тако је предсједник мјесног одбора »Народне узданице« у Рогатици, Рагиб Чаплић, бивши посланик ЈМО, поводом одржавања теферича 1932. године развио живу агитацију међу мјесним становништвом, најављујући да ће се на теферичу извршити реорганизација, а да при томе није спомињао да се ради о »Народној узданици«. Најављен је долазак др. М. Спахе и других истакнутих личности ЈМО. Локалне власти су онемогућили ову акцију забраном одржавања теферича и појачаном полицијском контролом. – АБХ, КБУДБ, Пов. Д. З. 2199/32.

12) АБХ, КБУДБ, Пов. бр. 3578/33

при томе различитим методама. Паралисање рада »Народне узданице« од стране власти вршено је и путем преферирања »Гајрета« као државотворне и лојалне организације. У тој активности видног су учешћа узели поједини средски начелници и други државни чиновници, који су се, користећи ауторитет власти, лично ангажовали на форсирању друштва »Гајрет« а на штету »Народне узданице«. У провођењу те праксе поједини су се средски начелници посебно трудили да се истакну, на што указује извјештај средског начелника из Фојнице датиран 3. 10. 1929. године, који наглашава да ће уколико се појави покрет за оснивање »Народне узданице«, »подузети све потребно да осујетим његов развој. Потпомоћи ћу рад »Гајрета« у свакој прилици, како би се његови редови појачали, тако да буду гаранција против сваког покушаја оснивања других друштава међу Муслиманима.¹³⁾ Слично реагује и средски начелник из Вишеграда, који 18. 9. 1929. године коистатује да »као државни орган, поред осталог, имао би и за моралну и националну дужност да потпомажем културно и национално унапређивање »Гајрета«, јер се у »Народној узданици« гледа издајница (подвучено у оригиналу), а не узданица народна.«¹⁴⁾ У таквим околностима, под појачаним притиском локалних органа власти спречавано је даље ширење мреже »Народне узданице«, а многи већ основани одбори тог друштва су распуштени. Под притиском власти, у појединим мјестима су чланови »Народне узданице« напуштали ово друштво и уписивали се за чланове »Гајрета«. Карактеристичан је примјер председника мјесног одбора »Народне узданице« у Високом, који је напустио ово друштво и постао »Гајретов« члан.¹⁵⁾ У Вишеграду су, под притиском власти, чланови мјесног одбора »Народне узданице«, с председником Мустафом Капетановићем, мудерисом, били присиљени поднијети представку средском начелнику у којој су изјавили да убудуће обустављају сваки рад за »Народну узданицу«. Сам начелник у извјештају великом жупану истиче и хвали се како је примјена оштрих мјера уродила плодом, те да се »сада муслимани у месту уписују листом за чланове »Гајрета«. Средски начелник, осим тога, препоручује великом жупану да потврди изречене казне члановима и функционерима мјесног одбора »Народне узданице«, које ће их увјерити »да се не може више неопажено и без одговорности проводити османлијска политика под фирмама звучних имена удружења, које имају задњу намјеру према држави као цјелини.«¹⁶⁾

Једна од често примјењиваних метода којима су се служили локални органи власти у спречавању ширења мреже организација овог друштва састојала се у томе да се оснивање мјесних одбора и повјереништава третирало као оснивање потпуно нових организација. Сходно томе, за-

13) АБХ, КБУДБ, Пов. Д. З. 1689/30, пов. бр. 990/29

14) Исто, пов. бр. 1190/29

15) АБХ, КБУДБ, Пов. Д. З. 1689/30, пов. бр. 1391/29

16) Исто, пов. бр. 2567/29

хтијевало се провођење комплетног поступка предвиђеног за оснивање новог друштва. Такав захтјев власти био је протузаконит, јер је правилима »Народне узданице«, које је власт потврдила, тачно прецизиран поступак код оснивања подручних органа Друштва (повјереника, мјесних одбора). Таквим поступцима власт је успијевала да омета и успорава ширење организације Друштва, а негдје и потпуно спријечи, што је имало за посљедицу губљене интереса чланства за Друштво. Овакви поступци примјењивани су у односу на друштво »Народну узданицу«, док за одређена слична друштва нису практиковани. Истовјетност поступка према »Народној узданици«, који је примјењиван у разним мјестима указује да се није радило о самовољи појединих органа власти и њиховој неупућености, него, напротив, о смишљеној акцији, односно директивама виших инстанци.

С друге стране, репресивним мјерама против истакнутих активиста »Народне узданице« власт је успјела да у многим мјестима парализује рад Друштва, или да га сведе на минимум. При томе су нарочито били на удару државни чиновници, активисти »Народне узданице«, који су кажњавани и премјештани у друга мјеста.¹⁷⁾ У томе се нарочито истицао срески поглавар у Тешњу, Чампара, који је вршио отворени притисак на чиновнике и општинске службенике да одустану од рада за »Народну узданицу«. Судским и пореским чиновницима пријетио је премјештајем у Гацко и Црну Гору.¹⁸⁾ У Вишеграду је, поред забране рада повјереништва и сам повјереник Фехим Њуховић кажњен с 500 динара глобе и 15 дана затвора само што је закасно са пријавом о оснивању повјереништва »Народне узданице«. Осим тога, свим радницима запосленим у предузећу »Варда«, при исплати ионако малих зарада обустављано је 1-4 динара за »Гајрет« и »Просвјету«. И у Устиколини је повјереник »Народне узданице«, иначе општински биљежник, под притиском надлежних власти морао обуставити сваки рад за Друштво.¹⁹⁾ У Тузли је среско начелство потпуно забранило рад мјесном одбору »Народне узданице«.²⁰⁾

Да се радило о једној диригованој и систематској акцији усмјереној на парализање рада Друштва, па и у случајевима када оно није давало за то повода, потврђују и сљедећи примјери. У Бањој Луци полиција је 1933. године извршила претрес просторија »Народне узданице« и заплијенила књиге мјесног одбора. Као разлог навела је да се Друштво не придржава дјелокруга свога рада, него да се бави илегалним политичким радом. Да је ова оптужба била без стварног основа и исконструисана само са циљем да се Друштво дискредитира у властитој средини потврдила је и одлука власти, која је на жалбу мјесног одбора вратила Друштву

17) Историјски архив Сарајево (даље: ИАС), Фонд »Народне узданице« (даље: ФНУ), Кутија (К) - 6, бр. 63/1932.

18) ИАС, ФНУ, К-6, бр. 19/32

19) ИАС, ФНУ, К-5, бр. 72/30

20) ИАС, ФНУ, К-5, бр. 167/1930

књиге и списе без икакве примједбе.²¹⁾ У неким мјестима локалне власти су покушавале да притиском на чланство спријече да се у мјесни одбор Друштва бирају личности непочудне властима. Тако је у Требињу срески начелик покушао да спријечи помоћу појединих чланова »Народне узданице« избор проф. Алије Шуљка у мјесни одбор.²²⁾

На линији сузбијања дјелатности »Народне узданице« режим је у примјени репресивних мјера често користио и методе економског притиска. Дотације које је држава додјељивала преко бановинских управа као помоћ културно-просвјетним организацијама, »Народној узданици« су ускраћиване уз образложење да је то Друштво које се не слаже са »идеологијом и националним правцем »Гајрета«, да се Управа Друштва састоји од водства и присташа бивше ЈМО, »а питомци »Народне узданице« одгајају се у сепаратистичком духу и политици бивше ЈМО.«²³⁾

Дискредитирање »Народне узданице« вршено је и на друге начине. То показује и случај у Мостару, гдје је 1930. године забава »Народне узданице« била бојкотована, како од стране представника власти, тако и од осталих изразито режимских организација, па и представника многих грађанских установа. Став према »Народној узданици« најбоље илуструје одговор соколске жупе »Алекса Шантић« у којем је, као разлог изостанка са забаве, наведено да је »Народна узданица« вјерска организација, што се види из назива Друштва, али да то не искључује и постојање »племенске концепције«, пошто је за »Соко« програм забаве у Мостару био у чисто хрватском духу. Жалећи се бану приморске бановине на овакав поступак према Друштву, Управни одбор »Народне узданице« је подвукао да је мостарски одбор стекао увјерење да постоји »нарочити фронт у Мостару против »Народне узданице«, а да се истовремено помажу неке институције, које истичу племенску обиљежја. (мисли се на друштво »Гајрет« – прим. моја). У жалби је истакнуто да је »Народна узданица« муслиманско друштво, али да њено дјеловање не противрјечи духу »широке националне концепције југослаvensке у смислу државног и народног јединства.«²⁴⁾ Бројни су примјери и у другим мјестима да су властима забаве и теферичи Друштва, и када нису имали политичку ноту, такође служили за његово дискредитирање. Такве манифестације су забрањиване под изликом очувања јавног реда и мира. Очигледност неоснованости таквих незаконитих поступака видљива је и по томе што се такве забране, након уложених жалби од стране Главног одбора, редовно поништавају. То показују примјери у Фочи, Устиколини, Рогатици и другим мјестима.²⁵⁾

21) ИАС, ФНУ, К-8, бр. 273/33

22) ИАС, ФНУ, К-9, бр. 526/33

23) АБХ, КБУДБ, Пов. бр. 1370/33

24) ИАС, ФНУ, К-5, бр. 30/1930

25) ИАС, ФНУ, К-7, бр. 667/33, бр. 696/32

Да је стварање негативне представе у јавности о дјеловању »Народне узданице« потицало од врхова шестојануарског режима показује наређење по којем је било забрањено официрима и подофицирима чланство у »Народној узданици«, као и забрана посјеђивања њених манифестација (забава, теферича, скупштина и сл.). То наређење базирало се на забрани министарства војске свим војним лицима иа чланство у племенским друштвима и организацијама. Војне команде су путем цивилних власти установиле да су то хрватска друштва међу које је сврстана и »Народна узданица«. Међутим, ниједино српско друштво, па ни оно које је имало »племенску« ознаку није се налазило на том попису.²⁶⁾ Зато не изненађује и примјер са званичног пријема код председника владе П. Живковића, одржаног у Сарајеву 1. 8. 1930. године, када међу представницима свих хуманих, културних друштава и организација из Сарајева није било представника »Народне узданице«, који чак нису били ни обавијештени о овом скупу. Када су затражили објашњење за такву дискриминацију, из управе полиције су им одговорили да су добили готов списак према којем су слали позивнице. На такав поступак Друштво се жалило бану дринске бановине, истичући да тако намјерно заобилажење овог друштва »дубоко вријеђа наше осјећаје према држави и властима«.²⁷⁾

На истој линији политичке дискредитације »Народне узданице« у широј јавности, као антирежимске организације, властима је згодно послужила и појава једног летка – памфлета поводом подјеле државе на бановине. Законом о називу и подјели Краљевине на управна подручја од 3. октобра 1929. године, дотадашњи назив Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца је измијењен и држава је добила службени назив Краљевина Југославија. Истовремено, извршена је и нова административно-територијална подјела на девет бановина, којом су биле разбијене дотадање национално-историјске границе појединих земаља и покрајина. Тим мјерама шестојануарског режима територија Босне и Херцеговине била је подијељена на четирн бановине: дринску, врбаску, приморску и зетску.²⁸⁾

Наведени летак, који је био насловљен »Браћо муслимани« а потписан од »Одбора Народне узданице за БиХ«, био је на линији изражавања незадовољства постојећом подјелом Босне и Херцеговине. У њему се указивало да се извршена подјела посебно неповољно одражава на положај Муслимана, чиме им је задат осјећан ударац, јер, како је истакнуто, »ишло се за тим, да се Муслимани што више поцепају и раздвоје и на тај начин политички униште«. Стога се позивају сви Муслимани да се окупе око друштва »Народне узданице«, која његује и развија идеје пређашње ЈМО и преузима улогу заштитника Муслимана. Друштво

26) Гази Хусрев-бегова библиотека, Заоставштина Едхема Мулабдића, нерегистрована грађа.

27) ИАС, ФНУ, К-5, бр. 302/30

28) Н. Шарац, н. д. стр. 277-279

»Народна узданица«, према том прогласу, треба да буде центар у којем ће се окупљати сви Муслимани, »јер није далеко, када ћемо опет сви заједно морати иступити и борити се за наша права. Стога браћо, сви на окуп, издајте се ни тренутачно прегазити него, спремајте ваше борбене редове што тјешње и гушће, а то ће те постићи, ако ступите сви у »Народну узданицу« у којој и сада живи дух ЈМО а воде је исти они наши прваци којима смо и до сада безброј пута изражавали пуно повјерење. Ниједан бивши члан ЈМО не би смио остати осамљен и без оријентације а да не постане чланом наше »Народне узданице«.²⁹⁾

Овај памфлет, како се касније испоставило, појавио се у Мостару 9. новембра 1929. године, гдје је, према обавјештењу среског начелника, стигло поштом 15 примјерака адресираних на угледније Муслимане. Управа полиције у Сарајеву повела је темељиту истрагу, те је извршена претметачина у просторијама Друштва и у становима свих његових чланова Управног одбора. Поводом претметачине просторија Друштва, као и стаинова функционера, Управни одбор »Народне узданице« донио је одлуку да три члана Управног одбора лично бану изразе своје незадовољство и да се упуте Меморандум Краљу. У својим изјавама на саслушању у полицији функционери »Народне узданице« су изјавили »да је далеко од њих и помисао да би се дали у какве било политичке потхвате, не дозвољавају да итко сумња у њихов патриотизам и оданост Краљу и отаџбини, да они ни приватно ни као чланови одбора »Народне узданице« немају апсолутно ништа с тим анонимним писмом«. На крају је изражено чуђење да полиција само на основу једног анонимног памфлета врши претметачину, што ће у јавности имати негативне посљедице и на нијети штету не толико самим одборницима, колико »оној сиротињи коју »народна узданица« потпомаже.«³⁰⁾ Полицијском саслушању били су подвргнути предсједник »Народне узданице« и бивши посланик ЈМО Едхем Мулабдић, потпредсједник Исмет Гавранкапетановић, бивши посланик ЈМО, I тајник Атиф Лога, II тајник ниг. Сеид Хусеџиновић, I благајник Омер Ченгић, II благајник Ибрахим Кирлић, те одборници без функције: Асим Дугалић, Мухамед Диздар, Абаз Махић, Авдо Салихбеговић и Хилмија Бабић.³¹⁾

Међутим, и поред свих напора полиције није могло бити установљено учешће чланова »Народне узданице« у састављању и растурању овог прогласа. Чак су прегледане и све писаће машине на територији града Сарајева, пошто су омоти послатих примјерака никриминисаног прогласа носили жиг сарајевске поште, те је полиција дошла до закључка да је проглас писан изван Сарајева. У овој истрази Управа полиције послужила се и једним повјерљивим функционером »Народне уз-

29) АБХ, КБУДБ, Пов. Д. З. 1689/30, пов. бр. 193/29

30) ИАС, Записник XII сједнице Управног одбора »Народне узданице« од 14. XI. 1929. Књига записника.

31) Исто

данице«, иначе полицијским доушником, али ни на овај начин није се могла установити никаква веза »Народне узданице« с наведеним прогласом.

Сви саслушани функционери били су једнодушни у својим изјавама датим полицији, да је проглас писан и подметнут са тенденцијом да се дискредитује Друштво, проглашавањем његовог рада протудржавним и непријатељским и на тај начин омете његово културно и просвјетно дјеловање међу Муслиманима, што му је и једина задаћа.³²⁾ Тим поводом, Управни одбор »Народне узданице« одржао је 23. новембра 1929. године сједницу на којој је доносен комуникеј у коме се друштво »Народна узданица« ограђује од овог прогласа – памфлета који су »подло означени, као да их шаље одбор »узданице« а потичу од непријатеља »народне узданице« с намјером да омету њезино културно и просвјетно дјеловање.«³³⁾ Позивају се сви пријатељи и чланови да поменуће памфлете предају полицији и да о томе обавјесте одбор »Народне узданице«. Истакнуто је да је »Народна узданица« слична осталим установама, чије је дјеловање строго културно-просвјетног карактера, основана на постојећим законима, који јој гарантују јавност и отвореност у њеном дјеловању. На крају се апелује на чланство да упркос оваквих и сличних појава, живље ради на подизању ове културно-просвјетне институције.³⁴⁾

Ни ово јавно ограђивање Друштва од прогласа, као ни дотадашњи резултати истраге, није ни даље отклањало изражену сумњу у »Народну узданицу« као његовог потенцијалног аутора, па је појава овог комуникеја, по мишљењу представника власти била сасвим јасна: њиме се жељело да каже да је проглас »Народне узданице« подметнут, како би власт имала основа да Друштво прогони и евентуално његово дјеловање забрани.³⁵⁾ По чврстом увјерењу бана дринске бановине летак је потекао из кругова елемената који су незаодовљни постојећим стањем у Краљевини, »јер се не може ни замислити да би неко ко је пријатељ постојећег стања, ко је пријатељ реда и поредка у Држави, ко је на концу прави и истински пријатељ муслиманског елемента у овој земљи могао написати и пустити проглас са оваквом садржином.«³⁶⁾ Јасну и очигледну нелогичност да би друштво »Народна узданица« било аутор овог провокативног летка и тако само себе излагало тешким посљедицама, те дало властима повода за његово прогањање, представници власти једноставно нису уважавали.

Не могавши, међутим, и поред ригорозно проведених извида, доказати учешће чланова »Народне узданице« у састављању и растурању овог прогласа, полиција је своју истрагу усмјерила у другом правцу и до-

32) АБХ, КБУДБ, Пов. Д. З. 1689/30, пов. бр. 8/29

33) Југославенски лист, бр. 276 од 24. XI 1929; Нови Бехар, III/1929, 14-15, стр. 241.

34) Исто; АБХ, КБУДБ, Пов. Д. З. 112/29

35) АБХ, КБУДБ, Пов. Д. З. 1789/30

36) Исто

шла до занимљивих података који су бацили сасвим ново свјетло на појаву прогласа и упућивало на његовог аутора.

Наиме, установљено је да је у Сарајеву непосредно пред појаву прогласа боравио Мехмед Спахић из Мостара, звани Пекмез ефендија.³⁷⁾ Током свог боравка у Сарајеву (6.XI. 1929) М. Спахић је посјетио председника »Народне узданице« Е. Мулабдића, Ренс ул улему Џемалудина Чашевића и сарајевског муфтију Салима Муфтића, те их узалудно покушавао навести да се изјасне о положају Муслимана у новонасталој ситуацији. Очигледно незадовољан њиховим уздржаним и намјерно незаинтересованим држањем (Мулабдић му је одговорио да се он више не бави политиком, него само културно-просвјетним радом у »Народној узданици«, а Мустајбег Халилбашић, који се затекао код С. Муфтића на Спахићево провокативно питање, зашто он и остали муслимански прваци не устају у заштиту муслиманских интереса, одговорио да не види чиме су то угрожени њихови интереси, те да могу бити угрожени само интереси бивших политичких странака), Спахић је истог дана посјетио штампарију »Босанске Поште« и распитивао се о могућности штампања неких својих ствари. Исто вече отпутовао је за Мостар.³⁸⁾

На основу резултата дотадашње истраге, те у недостатку било каквог конкретног основа за њихово даље гоњење, Државно тужилаштво у Сарајеву одустало је од даљег казиеног поступка против чланова »Народне узданице« својим рјешењем Пов. бр. 3080 од 14.6.1930. године, о чему су обавијештени Краљевска банска управа дринске бановине и Министарство унутрашњих дела, Одјељење за државну заштиту.³⁹⁾ Истовремено, Управа полиције је предмет прослиједила среском начелству у Мостару, да се против М. Спахића поведе поступак и најстрожије казни.⁴⁰⁾ Какве је конзеквенце повукао М. Спахић није познато, али је очиг-

37) Личност М. Спахића у јавном животу Босне и Херцеговине с краја 19. и почетка 20. вијека није непозната. Напротив. Његови савременици добро су га упамтили као контроверзну, нарцисондну, а могло би се рећи и неуравнотежену особу, која је у болесном нагону за истицањем властите личности била спремна на сваку акцију и заговарање идеја које нису имале ничију подршку нити упориште. То га је учинило крајње непопуларним, о чему свједочи и погрдни надимак »Пекмез еф.« Током свог дугог живота, умро је у 103. години у Мостару (19. VII 1958), Спахић је у незајажљивој жељи да себе истакне правно све могуће политичке потезе.

Сличну улогу, као у Прогласу из 1929. године, Спахић је одиграо и 1920. године, када је због једног његовог летка, који је од стране власти означен као акт велеиздаје, дао повода тадашњем режиму за прогоне и хапшење неких првака ЈМО и функционера Удружења земљопосједника. Андреј Митровић, *Босанскохерцеговачки бегови и Италија у прољеће 1920. године*, »Задарска ревија«, XX/2, 1971; Мухамед Хаџијахић, *Италија и босански муслимани у прољеће 1920. године*. П. О. из »Задарске ревије«, бр. 5, стр. 353–360, Задар 1972.

38) АБХ, КБУДБ, Пов. Д. З. 1689/30, пов. бр. 3080/29

39) Исто, пов. бр. 581/30

40) О личности М. Спахића у извјештају полиције Банској управи наведено је слиједеће: »Спахић Мехмед еф. звани Пекмез еф. станује стално у Мостару и врши тамо дужност државног имама. Познат је као врло сумњиво лице и агент провокатор, који је за врије-

ледно да је ова његова провокативна акција добро дошла режиму, с обзиром на стално и дотад изражавано неповјерење према друштву »Народна узданица« и ЈМО која је стајала иза њега.

Овај и претходно наведени примјери довољно илуструју оштрину којом су се креатори шестојануарског режима супротставили испољеним тенденцијама политичког активизирања ЈМО путем организација »Народне узданице«. Примјеном репресивних мјера ти покушаји лидера ЈМО сведени су на минимум. При томе се друштво »Народна узданица«, као објекат утицаја ЈМО, нашло у веома тешкој ситуацији, што се посебно неповољно одразило на плану њеног просвјетног и културног дјеловања.

Један од кључних момената који је, поред наведеног, одређивао став шестојануарског режима према »Народној узданици«, састојао се у циљу и задатку »Народне узданице« да представља протутежу друштву »Гајрет« и паралише његов рад на ширењу српске националне мисли међу Муслиманима. Такве претежије »Народне узданице«, које су утврђене већ приликом оснивања овог друштва, биле су у директној супротности с концепцијама и настојањима шестојануарског режима на плану одвајања Муслимана од ЈМО и њиховог придобијања за тадашњу званичну државну политику. Те циљеве режим је покушавао реализирати помоћу друштва »Гајрет«, које је из тих разлога, а уз асистенцију режимских експонената, управо у то вријеме, супротно официјелној доктрини националног унитаризма, добило у свом називу српску националину одредницу. Противљење таквој улози »Гајрета«, уз истовремено изражавање опозиционарског става, друштво »Народна узданица« исказивало је развијањем тјешње сарадње са сличним хрватским друштвима и организацијама, као и нешто наглашенијим испољавањем симпатија према хрватском народу. Такви облици сарадње нарочито су интензивирани у шестојануарском периоду. То се видно манифестовало на забавама »Народне узданице« које су биле добро посјећене од стране угледних личности из хрватске средине, као и уз обавезно учешће истакнутих хрватских умјетника, хорова, оркестара и сл. Осим тога и водеће личности »Народне узданице« биле су прохрватски оријентисане, па је и то давало повода режиму да друштво »Народну узданицу« квалификује по ондашњој терминологији племенском и сепаратистичком организацијом.

У таквим околностима положај Друштва био је незавидан, нарочито првих мјесеци након завођења диктатуре, када у атмосфери неизвјесности и застрашености и пооштрених полицијских контрола долази до опадања чланства и стагнације у активностима. Међутим, чињеница да је Друштво, унаточ притиску, успјело да обавља своје функције првен-

ме Аустрије играо врло нечасну улогу према Србији и Црној Гори... У народу је познат као лице способно за све, а према садржају његових разговора вођених у Сарајеву врло темељита сумња постоји, да је он иницијатор и растурач ових прогласа«. – АБХ, КБУДБ, Пов. Д. З. 1689/30, бр. 193/29.

ствено на плану школовања омладине, иако у доста скромном облику, говори да је имало подршку у народу, на чију је помоћ било искључиво упућено.

Оваквом третману Друштва у шестојануарском периоду стално и безуспјешно се покушавао супротставити њен Главни одбор, честим жалбама и представкама вишим властима, у којима је оповргавао изражене сумње у лојалност Друштва према држави, указивао на све незаконитости које су локални органи чинили на терену, те истицао у први план њен културно-просвјетни карактер и задатке на ширењу просвјетивања и школовања омладине. Указивано је на положај Друштва и однос власти према њему, чији су поступци довели до стварања неповољног мишљења о њему у јавности, као о друштву којег се треба клонити. Често је истицано да се тако не поступа са сличним организацијама. »За наше друштво се не дају потпоре ни из бановинских ни из општинских буџета, многи службени органи не смију да присуствују нашим забавама, а нека и приватна лица дајући добровољни прилог »Народној узданици« моле да им се имена не публикују.«⁴¹⁾

У настојању да оповргну таква негативна мишљења и оцјене о »Народној узданици« и она у условима диктатуре прикаже што мање подозривом и лојалном, спада и иницијатива покренута 1929. године да се краљевић Томислав именује за њеног покровитеља. Овим се, свакако, хтјело, поред осталог, парирати покровитељству престолонаследника Петра над »Гајретом«. Овај покушај »Народне узданице« спријечен је, односно онемогућен од стране председника »Гајрета« др Авде Хасанбеговића, тадашњег великог жупана тузланске области. Хасанбеговић се енергично супротставио овој иницијативи »Народне узданице«, сматрајући неприкладним да краљевић Томислав буде покровитељ друштва које је, по његовој оцјени, било »легло и упориште пропалих политичара.«⁴²⁾

Битна промјена у положају друштва »Народне узданице« услиједиће тек са промјеном политичке ситуације у земљи настале након формирања Југославенске радикалне заједнице половицом 1935. године. Учешће ЈМО у тој новој страначкој групацији обезбиједиће и друштву »Народна узданица« повољније услове за бржи и свеобухватнији развој.

41) ИАС, ФНУ, К-11, бр. 751/35

42) АБХ, КБУДБ, Пов. Д. З. 1689/30, пов. бр. 2308/29. Текст телеграма упућен великом жупану сарајевске области гласи: »Чујем, да ће вођство Народне узданице молити аудијенцију, да молс, да краљевић Томислав буде покровитељ Народне узданице. Стоп. Скрећем пажњу, да је Народна узданица легло и уточиште пропалих политичара, да преко ње политички дјелују а не раде на просвети и културном подизању муслимана. стоп. Бивши Радићевци помажу пуном паром акцију Узданице. »Велики жупан др Авдо Хасанбеговић.

Ibrahim Kemura

**THE MOSLEM CULTURAL AND EDUCATIONAL
SOCIETY »NARODNA UZDANICA« UNDER THE
CIRCUMSTANCES OF THE JANUARY 6 DICTATORSHIP
(Summary)**

In the period of the January 6 dictatorship the society »Narodna uzdanica« (People's Hope), which had been established by the Yugoslav Moslem Organization (YMO) and had been one of its specific means of its activity; was subject to the regime's oppressive measures. The regime found a justification in such a treatment of a cultural and educational society in the endeavors of the banned YMO to continue with its political activities under the auspices of the Society. That was the reason for the January 6 regime to undertake the measures against the Society's normal activities, and to create a climate of mistrust against it in public, having claimed it to be a separatist and tribal organization. In order to prevent the activities of »Narodna uzdanica« and to discredit it, the regime used various methods. It put the pressure on the membership and some prominent dignitaries, placed a ban on certain branches and tried to obstruct various events organized by the Society. However, even under such resentful circumstances, the Society succeeded in carrying out its functions, primarily in the area of seeing the young people through school although on the modest level. It indicated that the Society enjoyed the support among the people, on the help of whom it practically absolutely relied.